

Karrierképek, siker és a társadalmi tőke a szakképző intézetekben tanuló fiatalok körében⁽¹⁾

Amikor az ember meghallja azt a szót, hogy ifjúság, iskolások vagy netán szakmunkásképzősök (ma már szakképzősök), minden egyes korosztály gondolataiban megelevenedik egy kép. Egy kép, mely kortól, nemtől és számos ismerettől, tapasztalattól függően egymástól eltérő képet fest. Gondolhatunk a nyugati országokban vidáman játszó gyermekekre, felelőtlen tinédzserekre, vagy akár a fekete kontinens éhező gyermekeire. Ugyanígy vagyunk a szakképzősökkel, a szakmunkásnak készülő magyar fiatalokkal is.

Asztereotípiák, amelyek bennünk élnek, igen gyakran torzítanak. Mindegy, hogy mit gondolunk: a következő generáció mindig egy korkép. Lenyomat az aktuális társadalmi viszonyokról, arról, hogy milyen viszonyok, értékek és magatartásformák uralkodnak hazánkban. A felnőtt társadalom hajlamos sok mindenről megfélemezni és könnyelműen kezelni a fiatalság – benne a szakképző intézetekben tanulók – kérdését, holott ennek a közösségnek a vágyai nem különböznek senki másétól: emberi kapcsolatokra, biztonságra, lehetőségekre, valamint sikerre vágnak.

Az iskolai sikerek és a társadalmi tőke (2)

Közismert és nem igényel különösebb bizonyítást, hogy a család jövedelme és a szülők iskolai végzettsége alapvetően meghatározza a gyerekek tanulmányi teljesítményét. Ismereteink szerint elsőként James Coleman vetette fel azt a lehetőséget, hogy meg kellene vizsgálni a tanulók, illetve családtagjaik társadalmi tőkéjének hatását az iskolai teljesítményekre. Véleménye szerint ugyanis a családok magas jövedelme és a szülők magas iskolai végzettsége alacsony társadalmi tőkével párosulva nem tudja kifejteni az előzetesen elvárt hatást. A magas társadalmi tőke azonban, csatlakozva a már említett előnyökhöz, képes megsokszorozni azok erejét. Esettanulmányok egész sorát hozták fel példának annak bizonyítására, hogy a szülők – különösképpen az édesanya – magas társadalmi tőkéje képes kiegyenlíteni egyéb hátrányokat. Még a szegény és csonka családok esetében is a gyerekek jó eredménnyel végezték iskolai tanulmányaikat, ha az anya és a gyermeke között erős érzelmi kapcsolat állt fenn és a családot sok barát vette körül.

Eddig az is közismert volt, hogy az egyszülős családokban a gyerekek sokkal gyakrabban maradtak ki a középiskolából, mint egész családban élő társaik. Egy kétszülős család természetesen nem minden esetben kívánatosabb az egyszülősnél, de ha az édesanya és az édesapa összefog, akkor sokkal jobban tudják biztosítani gyerekeik felügyeletét, több támogatást tudnak adni, és a családot körülvevő társadalmi háló is valószínűleg nagyobb. Coleman felvetette emellett a lakóhelyi stabilitás és a vallási oktatás vizsgálatának szükségességét is. A két faktor mellett arra is figyelmeztetett, hogy a magas társadalmi tőke

nemcsak a gyerekek közvetlen jólétét határozza meg, hanem befolyásolja azt a képességet is, amivel a szülők átadják anyagi és kulturális tőkéjüket.

A társadalmi tőke hatását igen különbözőképpen vizsgálták a szakemberek. A kutatók egy része megkülönbözteti (1) a társadalmi tőke tulajdonosait, (2) a társadalmi tőke forrásait és (3) azokat a lehetőségeket, amelyek a társadalmi tőke segítségével állnak rendelkezésre. Mások szerint külön kellene vizsgálni a társadalmi tőke fajtáit és előnyeit, az általános (például a család szerkezete) és a különleges (például a szülőkkel való kapcsolat minősége) helyzeteket. Megint mások szerint a társadalmi tőkének léteznek osztályai (családszerkezet, baráti háló), minőségei (gyermek és szülők viszonya, rokonokkal való érzelmi kapcsolat), továbbá források, amelyekkel a segítség különböző formái (tanácsok, információk) érhetők el.

A társadalmi tőke minden ország számára igen fontos, hiszen ez tette, teszi lehetővé olyan emberi közösségek kialakítását, amelyek megteremtették a verseny és az együttműködés sajátos kombinációját. A mostani szakképzősök pár év múlva olyan vállalkozóknál vagy nagyobb gazdasági társaságoknál dolgoznak majd, amelyek éles versenyt folytatnak a bevétel növeléséért és az innovatív módszerek mielőbbi bevezetéséért, ugyanakkor az adminisztratív szolgáltatások területén szorosán együttműködnek, és ugyanezt teszik a nyersanyagok beszerzésénél, a hitelekhez való hozzáférés vagy éppen a kutatás területén.

Felhívták a figyelmet arra is, hogy a társadalmi tőkét raktározni lehet, és szükség esetén le lehet hívni a meglévő készletből. Ez a reciprocitási séma azonban a barátsággra épülő kapcsolatokra igaz, a szűk családra már nem érvényes. A magas jövedelem és a lakóhelyi stabilitás szintén gyarapíthatja a társadalmi tőkét. Igaz ugyan, hogy a gazdagabb családok földrajzilag mobilabbak, mint a szegények, de a vizsgálatok felfigyeltek arra is, hogy a tehetősek kevésbé hajlandók akkor költözni, amikor gyerekeik kritikus korszakukat élik az iskolában. Ilyennek tekinthető az alsó tagozat, vagy a felső tagozat első éve, de különösképpen az érettségi időszaka. Ennek az időszaknak a stabilitása megóvja azt a társadalmi hálózatot, ami segít az iskolai nehézségek megoldásában.

Nyilvánvaló, hogy különbséget kell tenni azon kapcsolatok, amelyek a társadalmi tőkét meghatározzák, illetve a kapcsolat minősége között, és külön kell kezelni azokat a segítségeket, amelyeket ezek a kapcsolatok generálnak. A különböző faktorok azonban önmagukban nem mindig működnek. A földrajzi mobilitás ugyanis az egész családok gyerekeit kevésbé viselte meg, és különösen könnyű volt a változás megélése, ha az édesanya érzelmileg támogatta gyermekét. A költözködés a csonka családban

élőket egyaránt megviselte, de az édesanya érzelmi támogatása itt is tompítani tudta a változás negatív hatásait.

A tanulmányi eredmények és a társadalmi tőke kapcsolatát négy szituációba (elméletbe) foglalták össze. Lényegében ugyanannak a folyamatnak a különböző összetevőiről van szó. A befektetési elmélet az vizsgálja, hogy a szülők jövedelmüket gyerekeik társadalmi tőkéjébe fektették be. A minőségi elmélet a társadalmi tőke összetételét elemzi. A kétszülős családban nagyobb a valószínűsége, hogy a szülők ismerik gyerekeik barátainak a szüleit. A támogatási elmélet szerint a társadalmi tőke meghatározza a gyerekek által lehívható segítségeket. A kétszülős családokban gyakrabban fogalmaznak meg véleményt az iskoláról, és a baráti kör is heterogénebb. Az eredményességi elmélet a gyere-

kek sikereit a családi beszélgetések gyakoriságával hozza kapcsolatba és a társadalmi tőke olyan formáit veszi górcső alá, amellet hogy a család csonka-e vagy sem és milyen gyakori a nagyszülőkkel való találkozás.

Befektetési elmélet (3)

A befektetési elmélet azt vizsgálja, hogy a családok miként fektetik be pénzüket a gyerekek társadalmi tőkéjébe. Egy vizsgálatban a katolikus iskolai taníttatás és a lakóhelyi stabilitás volt a két legfontosabb faktor. Az eredmények azt mutatják, hogy a családi jövedelem nagysága és a család szerkezete egyaránt befolyásolta a katolikus iskolák választását és az iskolaváltások gyakoriságát. A kétszülős családokban ritkán váltottak iskolát, és erőteljesebben preferálták a katolikus oktatási intézményeket.

Minőségi elmélet

A minőségi elmélet szerint a társadalmi tőke fajtái meghatározzák annak minőségét is. Ez a modell azt mutatja, hogy a szülők és a gyerekek közötti generációs távolság a szülők jövedelmének és iskolázottságának növekedésével csökken. Ebben a szituációban a szülők jobban meg akarják ismerni a gyerekek baráti körét és annak szüleit. A vizsgálatok szerint a tanulmányaikat abbahagyott gyerekek szülei sokkal kevésbé érdeklődtek gyerekek barátaival és azok családjáért. A generációk közötti távolság kisebbnek bizonyult vidéken és a kertvárosi részeken, mint a nagyvárosokban. Kisebbségben találták a távolságot az Egyesült Államok déli részén, Közép-Nyugaton, Észak-Keleten és Nyugaton. Ugyancsak kisebbnek bizonyult a generációk közötti távolság a protestáns angolszász családokban, mint az újonnan bevándoroltaknál, vagy akár a régebbi katolikus családokban.

Támogatási elmélet

A kutatások során nyilvánvalóvá vált, hogy erős és stabil társadalmi tőke esetén jobban lehet mérni a segítséget, mint ha gyenge és törékeny a gyereket és a családot körülvevő társadalmi háló. A stabil és biztos családi háttér, valamint a katolikus iskolai tanulmányok külön-külön is, de közösen sokkal nagyobb hatásokkal valószínűsítik az iskolában történt megbeszélését a szülőkkel. A többirányú információáramlás pedig a lehívható segítség nagyságát határozza meg, továbbá lerövidíti a támogatáshoz való hozzáférés idejét is. Azokban a családokban, ahol a gyermek abbahagyja tanulmányait, vagy több gyermek van, a családi beszélgetések időtartama is rövidebb.

Eredményelmélet

Ez a felfogás lényegében összegzi az előzőket, kibővítve a kapcsolatháló sokszínűségével. Azt már jeleztük, hogy a gyermekek iskolai eredménytelensége csökkenti a családi beszélgetések számát. A városi, vidéki, kertvárosi diákok között nem találtak lényeges különbséget a családi beszélgetések intenzitásában. Feltűnt viszont, hogy Délen, Nyugaton és Közép-Keleten a gyerekek többet beszélgetnek otthon, mint például Észak-Keleten. Az érdeklődő tanárok szintén képesek befolyásolni a beszélgetések gyakoriságát és idejét. Úgy találták, hogy a katolikus iskolákban többet beszélgetnek a gyerekekkel, jobban figyelnek rájuk, és több iskolához kötődő szabadidős programot szerveznek.

Társadalmi háttér és karrierképek a szakképző intézetekben tanulók körében

A rendszerváltást követően jelentősen átalakult a szakképzés háttere, megváltozott az iskolák és a munkahelyek kapcsolata. Komoly változás következett be a társadalom értékvilágában is. Bizonyos diplomás szakmák piaci értéke felértékelődött, és a társadalomban általában is megnőtt a felsőoktatás presztízse. A tömegessé váló felsőoktatás nagyon leértékelte a szakképző iskolákat. Ez még akkor is igaz, amikor a diplomások jelentős része nem tud elhelyezkedni a munkaerőpiacon. Már az általános iskolában érződik a szakképző iskolákkal szemben egyfajta averzió. A szülők mindent elkövetnek, hogy gyereük ne oda menjen. Így valóban csak azok kerülnek ilyen intézményekbe, akiknek tanulmányi eredményei rendkívül gyengék. Kutatásunk során végig érzékeljük, hogy ezekben az intézményekben rendkívül sok a hátrányos helyzetű tanuló. Szétszakadt családokból érkeznek, rosszak az anyagi körülményeik, vagy egyéb problémák sújtják őket. Feltűnően magas volt a falusi térségekből érkezettek aránya. Jól tudjuk, hogy ez a régió településföldrajzi sajátosságaival is összefügg. Megkockáztathatjuk azonban azt a feltevést, hogy a szakképző iskolák esetében a társadalmi szegregáció mellett létezik egy településföldrajzi szegregáció is.

Vizsgálatunk 2008 őszétől 2009 nyaráig tartott, és a Nyugat-dunántúli régióban tanuló szakképzősök karrierképének főbb elemét vizsgálta. (4) Kutatásunk alapozó jellegű intézményi terepmunka volt. Ennek során használtunk kérdőíves módszert, fókuszcsoporthoz beszélgetéseket és a tanárok körében mélyinterjú felvételeket. A közoktatásnak ez a területe az utóbbi időben igencsak az érdeklődés középpontjába került. Tanulmányok és konferenciák sora foglalkozik a szakképzés helyzetével. Vizsgálták a tanulók munkaerő-piaci illeszkedését, a kompetenciákat, az iskolák és így a szakmai tanulás vonzóvá tételét, hogy csak párat villantsunk fel az érdeklődés főbb irányairól.

Nem lehet most célunk az eddigi kutatások áttekintése és saját eredményeinkkel való ütköztetése, de néhányszor jelezni szeretnénk, hogy mind intézménylátogatásaink, mind pedig az eredmények összegzése során korántsem találtuk olyan rossznak a helyzetet, mint amelyet a társadalmi közgondolkodás közvetít. Természetesen tudjuk, hogy nem konkrét tudás- vagy kompetenciavizsgálatot végeztünk, hanem inkább a későbbi karrierhez köthető, azt megalapozó magatartás-elemeket szeretnénk volna megismerni.

Azzal teljesen egyetértünk, hogy az általunk vizsgált közel ezer szakiskolai tanuló földrajzi és családi rekrutációja harmonizált az országos trendekkel. A szakiskolákba érkező tanulók döntően falusi környezetben élnek, illetve onnan érkeztek (1. táblázat).

1. táblázat. A régió lakosságának településszerkezeti és a mintába került tanulók lakóhelyi megoszlása

A régió lakosságának települések szerinti megoszlása	A mintánkba került hallgatók települések szerinti megoszlása	
Megyeszékhely	27%	22%
Városok	33%	15%
Falvak	40%	63%

Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a régiókat alkotó három megye közül különösen Zala megyére jellemző az aprófalvas településszerkezet. Az viszont egyértelmű, hogy a szakképző intézetek tanulói döntő mértékben falvakból, illetve a kisebb városokból érkeznek.

Azon sem lepődünk meg nagyon, hogy a szakképzős tanulók édesapjának iskolai végzettsége igen szoros kapcsolatban van a fiatalok pályaválasztásával (2. táblázat).

Más kategóriákat használtunk, mint az Oktatáskutató Intézet, de adataink szinte azonosak, és lényeges elmozdulás sem történt a két mintavétel között eltelt közel egy évtizedben. Az apa iskolai végzettségét tekintve döntően a szakmunkásképző dominál, amit

még a szakközépiskolai oklevél sem nagyon tudott követni. A gimnáziumi érettségi és az egyetemi, főiskolai diploma pedig alig-alig fordult elő.

2. táblázat. Az általunk vizsgált tanulók édesapjának iskolai végzettsége és az országos átlag

	<i>A mintába került tanulók</i>	<i>Az országos átlag*</i>
8 általános	9%	16%
Szakkunskáképző intézet	64%	57%
Szakközépiskola (technikum)	16%	21%
Gimnáziumi érettségi	6%	Összevonva a szakközépiskolával
Egyetemi, főiskolai diploma	5%	4%

* Lásd: *Liskó*, 2009

Az adatok mögött egy hosszú iskolaválasztási, mentalitási trend húzódik. Annak ellenére, hogy a felsőoktatás tömegessé válásával jelentősen kinyíltak a mobilitási csatornák, ez a folyamat az alacsonyabban iskolázott szülők gyermekeit nem igazán érintette. A szakirodalom régóta jelzi, hogy az iskolai végzettség, a jövedelmi viszonyok és a továbbtanulási orientáció „mereven hierarchikus szerkezetű” (*Liskó*, 2009), és lefelé egyértelműen záródik. Ez a folyamat az utóbbi bő évtizedben is folytatódni látszik, noha mindenki számára érzékelhetőek bizonyos és egyre bővülő diplomás pályáknál az elhelyezkedési nehézségek, vagy egyes esetekben (óvónő, tanító, tanár) a jövedelmi korlátok. Ezzel szemben a „kétkézi szakmák” igen jelentős részénél az álláshoz jutás igen könnyű és a kereseti viszonyok sem lebecsülendők.

A fókuszcsoporthoz beszélgetések egyértelműen jelezték, hogy a szakiskolák legkiválóbb tanulói tisztában voltak vele, hogy ha több (rokon) szakmát sajátítanak el, és megbízhatóan dolgoznak, komoly lehetőségek nyílnak meg számukra. Ezért nem építették be a karriercéljaik közé a diploma megszerzését, de még az érettségit sem. Sőt, mint kifejtették, pont ez jelentene zsákutcát számukra (3. táblázat).

3. táblázat. A későbbi boldoguláshoz milyen mértékben fontosak a következő ismeretek, intézmények?

	1	2	3	4	5	6	7
Egy szakma ismerete	2%	1%	7%	34%	54%	1%	1%
Az érettségi	5%	10%	28%	28%	27%	1%	1%
Főiskolai (egyetemi) végzettség	14%	26%	32%	14%	10%	2%	2%
Több szakma ismerete	2%	3%	25%	32%	36%	1%	1%
Számítógépes tudás	3%	4%	21%	39%	31%	1%	1%
Nyelvtudás	2%	3%	13%	32%	48%	1%	1%

(1: egyáltalán nem fontos, 2: csak minimálisan fontos, 3: talán fontos, 4: fontos, 5: erősen fontos, 6: számomra közömbös, 7: nem tudom)

Azt is kifejtették, hogy nem minden esetben többet kell tudni, de amire képesek, azt nagyon jól kell csinálni, és ugyanazt a tudást sokszor máshogy kell felhasználni. Ezekben a szándékokban talán már tükröződnek a magánszektor által közvetített elvárások is. Az sem kizárt, hogy ezeket a véleményeket a család segítségével sajátították el. A rendszerváltás előtt a szocialista nagyüzemek időszakában egészen más igények jelentek meg a szakmunkásokkal kapcsolatban. Nem önállóan alkalmazható alapos tudás és egyéni felelősségvállalás kellett, hanem a többiekhez és az alacsony technikai szinthez illeszkedve egyszerű, igen sokszor betanított munkára hasonlító ismeretek szükségeltettek. Ismerős tapasztalat volt akkoriban, hogy a szakmai képzés uralkodott, és a közismereti tárgyak iskolafüggően voltak jelentéktelenek, vagy esetleg még jelentéktelenebbek. A gondokat már akkor is jelezték a munkahelyek, hiszen egy egyszerű írásbeli jelentés megírása vagy

akár megértése is gyakran okozott nehézséget. A megváltozott és napjainkra egyre éle-
sebbé váló gazdasági viszonyok között pedig olyan magatartáselemek – nevezhetjük
ezeket kompetenciáknak is – váltak egyre fontosabbá, amelyek az egyén társadalmi beil-
leszkedését, a szakismeretek piaci értékesítését segítik.

Korábbi vizsgálataink jelezték, hogy a magánszektor kemény piaci viszonyai között
tevékenykedő vállalkozók alkalmazottaikkal szemben támasztott elváráslistáján igen
erőteljesen jelentek meg a szakmai ismereteken túlmutató egyéb tulajdonságok. Fontos-
nak tartották a motivációt, a pontosságot, a munkával, a munkahellyel való azonosulást,
a vállalkozás egészének áttekintését, valamint a kooperációkészséget. (2007 decemberé-
ben a győri Ipari Parkban megtelepült kis- és középvállalatok humán erőforrási elképze-
léseit vizsgáltuk a Magyar Tudományos Akadémia Politikai Tudományok Intézete meg-
bízásából.)

Óvatosan megkockáztatható az a megállapítás, hogy az oktatási intézmények egy része
csak igen nehezen tud váltani. Az iskolalátogatások során többször érzékeltük, hogy a
közismereti tárgyak – amelyeket nevezhetünk a társadalmi beilleszkedést segítő készség-
tárgyaknak is – presztízse alacsony. Több intézményben többen úgy fogalmaztak (mély-
interjúk, fókuszcsoportos beszélgetések során), hogy a szaktanárok által közvetített
vélemény a társadalom egészéről sokkal súlyosabbnak tűnik, mint a közismereti tanárok
által közvetített értékek. Most, amikor a karrierhez, vagy akár a társadalom életében való
egyszerű eligazodáshoz is más típusú ismeretek és magatartásjegyek szükségesek, mint
a rendszerváltás előtt, a szakoktatás nehéz helyzetben van. Akárcsak régen, most sem
tudja megfelelő hatásfokkal átadni a társadalmi folyamatok mélyebb megértéséhez szük-
séges ismereteket.

Ezzel a véleményünkkel harmonizálnak kérdezőbiztosaink tapasztalatai is, annak ellené-
re, hogy a mintákba döntően azokat a tanulókat vontuk be, akik az adott évben, vagy eset-
leg jövőre végeznek, így átlagéletkoruk 18 év volt. Az alapvető társadalmi kategóriákat és
kifejezéseket sok esetben nehezen értették meg, a fókuszcsoportos beszélgetéseken pedig a
gazdagság és a szegénység kategóriáit tudták nehezen értelmezni. A „szegény” szót szinte
kivételesen nélkül a munkanélküliséggel társították, „gazdag”-nak pedig azokat tekintették,
akiknek nagyobb házuk és mellette márkásabb személygépkocsijuk van.

A siker és sikertelenség képzete

Annak ellenére, hogy a szakiskolai tanulókat a közvélekedés gyakran negatívan ítéli meg,
és a szakmai elemzések is nagyfokú magatartási, beilleszkedési zavarról tudósítanak, saját
vizsgálataink nem minden esetben támasztották alá ezeket a véleményeket (4. táblázat).

4. táblázat. Szerinted ma Magyarországon mitől függ a siker és milyen mértékben?

	1	2	3	4	5	6	7
Az egyéni teljesítmény, szorgalom	5%	7%	15%	27%	41%	2%	3%
A család segítsége	3%	10%	19%	35%	28%	2%	3%
Barátok segítsége	10%	20%	28%	22%	14%	3%	3%
Az országnak az a része, ahol élek	11%	14%	21%	23%	18%	5%	8%
Az ország egészének a teljesítménye	10%	15%	18%	19%	20%	7%	11%
Szerencse	9%	15%	21%	17%	26%	6%	6%
Politikai kapcsolatok	11%	9%	15%	15%	23%	12%	15%

(1: egyáltalán nem függ, 2: csak minimálisan függ, 3: talán függ, 4: függ, 5: erősen függ, 6: számomra közöm-
bös, 7: nem tudom)

A megkérdezettek közel 70 százaléka tulajdonította a sikert az egyének teljesítményé-
nek. Nyilván az életpasztaik még igen csekélyek. Úgy véljük azonban, hogy első-

sorban a családi tapasztalatok, vélemények, esetleg a gyakorlati helyeken hallott információk jelennek meg ebben az értékfelfogásban. A saját teljesítmény mellett a család segítségét is igen fontosnak tartják.

Az egyéni boldogulást csak nehezen tudták kapcsolni az ország és annak a földrajzi térnek a sikeréhez, ahol élnek. A saját életpálya alakulása, annak sikeres volta érezhetően elszakadt a nagyobb közösség teljesítményének alakulásától. Ennek okát nem magyarázhatjuk az életpaszlatok hiányával, hiszen egy korábbi és más réteg körében végzett felmérésünk kísértetiesen hasonló eredményre vezetett. Igen messze vezetne ennek az okát kutatni, de valahol az egyéni és a közösségi élmények mélyen a múltban gyökerező szétválása állhat a háttérben. Ebben az esetben a rendszerváltás sem hozott törést, sokkal inkább megerősítette a régebbi beállítódásokat.

Az egyén és a közösség szétválása, saját magam és a másik ember eltérő megítélése egy másik területen is megjelent (5. és 6. táblázat).

5. táblázat. Számokra mennyire fontosak ma Magyarországon a következő értékek?

	1	2	3	4	5	6	7
Biztonságra törekvés	2%	2%	13%	41%	38%	2%	2%
Jó érzem önmagamot	1%	2%	6%	37%	51%	1%	2%
Jó kapcsolatom legyen a többi emberrel	0%	3%	10%	40%	45%	1%	1%
Változtatás képessége	1%	4%	26%	37%	25%	3%	4%
Kockázttalás képessége	4%	10%	33%	29%	16%	4%	4%
Nemzeti tradíció	7%	9%	27%	21%	12%	10%	14%

(1: egyáltalán nem fontos, 2: csak minimálisan fontos, 3: talán fontos, 4: fontos, 5: nagyon fontos, 6: számomra közömbös, 7: nem tudom)

6. táblázat. A másik ember számára mennyire fontosak ma Magyarországon a következő értékek?

	1	2	3	4	5	6	7
Biztonságra törekvés	4%	9%	28%	29%	22%	2%	6%
Jó érzem önmagamot	2%	3%	20%	37%	30%	2%	6%
Jó kapcsolatom legyen a többi emberrel	3%	8%	27%	30%	22%	3%	7%
Változtatás képessége	6%	12%	34%	24%	12%	3%	9%
Kockázttalás képessége	6%	16%	32%	19%	13%	4%	10%
Nemzeti tradíció	10%	11%	29%	16%	10%	4%	20%

(1: egyáltalán nem fontos, 2: csak minimálisan fontos, 3: talán fontos, 4: fontos, 5: nagyon fontos, 6: számomra közömbös, 7: nem tudom)

Meghökkenőnek tűnik, hogy a biztonságra törekvést, illetve önmagam komfortérzését ('well-being') és a emberekkel való jó kapcsolatot, de még a változtatás képességét is önmagukban sokkal nagyobb arányban fedezték fel, mint a másik emberben. Ugyanakkor a kockázttalás képességét és a nemzeti tradíció fontosságát ugyanolyan alacsony arányban vonatkoztatták magukra, mint társaikra. Ezt a szétválást más vizsgálatainkban is érzékeltük, így nem valószínű, hogy alacsony életkoruk, életpaszlatuk hiánya, vagy esetleg a serdülőkorra jellemző magasabb önértékelés okozhatta ezeket a véleményeket.

Szükséges hangsúlyozni, hogy minden vizsgálati oldalon rendkívül erős biztonság iránti igény tapasztalt a tanulóknál. Talán a világgazdasági válság hatása is érződött, de sokkal fontosabbnak tarthatjuk az erős családi szocializációs mintát. A szöveges válaszonál még jobban megerősítést nyertek ezek az értékek, tehát a stabilitásra való törekvés (7. táblázat).

Érezhető, hogy szinte minden, az egyéni élettel és a munkával kapcsolatos felkínált érték igen fontos volt számukra. Az egészség, a magánéleti biztonság, a munkahelyi biztonsága

mellett azonban a nagyon fontosnak tartott megítélésnél a korszerű szakmai ismeretek és a jó emberi kapcsolatok, ha minimálisan is, de mégis leértékelődni látszottak.

7. táblázat. Milyen mértékben fontosak számodra a következők?

	1	2	3	4	5	6	7
Saját jó egészségem	1%	1%	4%	24%	68%	1%	1%
Magánéleti biztonságom	0%	1%	4%	37%	56%	1%	1%
Jó emberi kapcsolataim	0%	2%	7%	41%	48%	1%	1%
Saját szakmai sikerem	0%	1%	5%	35%	57%	1%	1%
Saját anyagi jólétem	0%	1%	5%	33%	59%	1%	1%
Korszerű szakmai ismereteim	0%	2%	11%	38%	47%	1%	1%
Munkahelyem biztonsága	0%	1%	8%	32%	57%	1%	1%
Kiszámítható jövőm	2%	5%	9%	36%	45%	1%	2%

(1: egyáltalán nem fontos, 2: csak minimálisan fontos, 3: talán fontos, 4: fontos, 5: nagyon fontos, 6: számomra közömbös, 7: nem tudom)

Nyílt kérdéssel is igyekeztünk közelebb kerülni a tanulók jövőképehez. Arra kérdeztünk rá, hogy miképpen képzei el jövőjét 10 év múlva, melyek lennének azok a legfontosabb értékek, amelyeket szeretne megvalósítani és akkor már magáénak tudni. A válaszadás itt teljesen önálló volt, a kérdezőbiztosok kezükbe adták a kérdőív utolsó oldalát, és erre önként bármit ráírhattak.

A tanulók 80 százaléka megfogalmazta véleményét. Ez azt jelenti, hogy voltak egy-két szavas válaszok, de találkoztunk több mondatos hosszabb kifejtésekkel is. Össességében 1860 szót vagy tömondatot elemeztünk, amit 26 kategóriába rendeztünk. Győr-Moson-Sopron megye volt a legaktívabb 1196 válasszal, amit Zala megye követett 423 válasszal, és a sort Vas megye zárta 241 válasszal. A kategóriák nagyon szerteágazóak voltak. Megpróbáltunk belőlük két területet kialakítani. Az egyik a magánszféra világa. Ennek elemei a következők voltak: család, szabadidő, gyerek, egészség, autó, boldogság, barátok, nyugalom, párkapcsolat, utazás, biztonság általában. A másik területet a munka világa jelentette, ami a következő elemekből épül fel: jó állás, szakmai siker, saját vállalkozás, stabil munkahely, biztonság általában, pénz, tudásbővítés, siker általában, külföldi munka, érettségi, főiskola. Találtunk egy harmadik kategóriacsoportot is, amelynek az említettsége elenyésző volt, és nem is tudtuk besorolni sehova. Ennek elemei a következők voltak: félelem a jövőtől, felelősség, optimizmus, nihil, világbéke.

A dobogós helyek a következőképpen alakultak:

Győr-Moson-Sopron megye:

Család	38 százalék
Szabadidő	23 százalék
Jó állás	28 százalék

Vas megye

Család	22 százalék
Szabadidő	14 százalék
Jó állás	18 százalék

Zala megye

Szabadidő	30 százalék
Család	15 százalék
Saját vállalkozás	15 százalék

(A százalék azt jelenti, hogy az 1860 említésből az adott kategória milyen mértékben részesedett.)

A család ilyen jelentős említettsége azért emelkedik ki, mert alatta szinte kizárólag házat, családi házat értettek, tehát materiális stabilitást. Nem általában párkapcsolatban gondolkodtak, hanem a családi ház volt fontos számukra. Szinte mindig ezt a megnevezést használták, nem pedig a lakást. Ennek okát abban találjuk, hogy a válaszadók zöme falusi vagy kisvárosi térségből származott. A szabadidő említettsége is nagyon magas volt. Valószínűnek tarthatjuk, hogy a szakmai gyakorlat miatt már pontosan tudták, hogy mit jelent egy 8 órás munkaidő, esetenként kemény fizikai munkával, amit ki kell pihenni. Magas volt még az autó fontossága is, különösen Győr-Moson-Sopron megyében. Úgy tűnik, hogy a családot ház és autó nélkül napjaink fiataljai már nem tudják elképzelni. A gyerek említettsége is jelentős volt, különösen a lányok esetében. Ha nem is jelentős mértékben (25 említés), de kifejezetten párkapcsolatról is beszéltek. Győr-Moson-Sopron megyében meglepően sokszor (59 eset) említették az egészséget mint alapvető értéket. A másik két megyében ez a terület periférikus volt. Megfogalmazódott még egy általános boldogságkép, amit 10 év múlva szeretnének elérni. Érdekes módon a barátok és a baráti kör, vagyis a családot körülvevő társadalmi háló fontossága minimális volt.

A munkahelyre vagy azzal kapcsolatban az anyagi biztonságra való utalásokat több kategóriába tudtuk rendezni. A jó állást, illetőleg a szakmai sikert mindenki igen fontosnak tartotta. A megyék között itt jelentős eltérések nem voltak. Pontosabban fogalmazva Győr-Moson-Sopron megye mégis különbözött. Itt a jó állás, a szakmai siker, a saját vállalkozás, a biztonság és a pénz sokkal nagyobb százalékos értékeket kapott. A megyék közötti eltérő gazdasági erő és a lehetőségek jelenhettek meg ezekben a válaszokban.

Mivel a felvétel 2008 őszén zajlott, 75 említés történt a jövővel kapcsolatos félelmek-re. Az optimista válaszok száma ezzel szemben mindössze 16 volt. A külföldi munkavállalást a jövőképből sem tartották fontosnak.

Ezekből a válaszokból egy stabil, megbízható és kiszámítható jövő bontható ki, amelynek két pillére van: egy stabil, megbízható munkahely megfelelő jövedelemmel, valamint egy családi ház autóval. A szakmai sikert Győr-Moson-Sopron megyében 15 százalékos válasz aránnyal fontosnak tartották, a másik két megyében ennek a súlya elenyésző volt. Még rosszabb helyzetben van a tudásbővítés, amit itt a szakmára értettek, nem pedig az érettségi vagy a diploma megszerzésére.

A szakiskolákban tanuló fiatalokat körülvevő társadalmi háló

A társadalmi tőke legalapvetőbb bázisát ebben az életkorban még a család biztosítja, hiszen a fiatalok vele vannak a legszorosabb kapcsolatban. A lehívható erőforrások egyik fontos elemét képezi a család rokonai és baráti köre. Természetesen ennek minősége is fontos, amit ebben a kutatásban nem tudunk megvizsgálni. Kénytelenek voltunk tehát arról az oldalról közelíteni, hogy a családok a különböző kapcsolattípusokból milyen nagyságban részesednek (8. táblázat).

8. táblázat. Családod hány emberrel szokott rendszeresen összejönni?

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Nem válaszolt
Rokonok közül	5%	8%	11%	12%	14%	7%	4%	7%	0%	32%
Szomszédok közül	11%	23%	12%	9%	10%	4%	1%	2%	0%	28%
Szüleid munkatársai közül	10%	19%	11%	8%	7%	3%	1%	2%	0%	39%
A településen élő ismerősök közül	6%	11%	10%	6%	10%	6%	2%	4%	1%	44%
Szüleid barátai közül	5%	11%	10%	12%	13%	5%	3%	4%	1%	36%

A táblázatban megjelenő számok azt jelentik, hogy a családot hányan és milyen körből látogatják meg hetente, kéthetente.

A szakiskolai tanulók igen nehezen tudták megítélni a családot körülvevő társadalmi háló nagyságát. A magas válaszhány üzenetét lefordítva: a családi kapcsolattartásra még nem figyelnek eléggé. Nem meglepő, hogy a rokoni és a baráti kohézió bizonyult a leg-erősebbnek. Természetesen a településen lakó ismerősök látogatásai sem hanyagolhatók el ebből a körből. Annak ellenére, hogy a mintában szereplő tanulók többsége falusi vagy kisvárosi térségben él, a szomszédsági kapcsolatok igen gyengének bizonyultak. Hasonló mondható el a munkatársi kapcsolatokról is. Összességében megállapíthatjuk, hogy nem mutatható ki erős személyes kohézió az Északnyugat-dunántúli régióban. A régiót alkotó három megye közül Zala megye esetében éreztük, hogy a barátok és a településen élő ismerősök jóval nagyobb számban találkoznak. Ez adódhat a megye településföldrajzi jellegéből, de esetleg takarhat más okot is. Ezt a feltevést megerősíti egy másik kutatás, amely szerint a Zala megyeiek szívesebben fordítanak több időt a civil szféra építésére és az önkéntes szervezetekben folyó munkára.

A társadalmi tőke fontos mutatója még a bizalom jelenléte. Az eddigi vizsgálatok nagyon jól bizonyítják azt a tapasztalati tényt, hogy a magyar társadalom nagyfokú bizalomhiánnyal küzd. A tanulók véleménye is megerősítette ezt a helyzetet (9. táblázat).

9. táblázat. Kiben bízol és milyen mértékben?

	1	2	3	4	5	6	7
Szüleimben	2%	1%	5%	25%	65%	1%	1%
Testvéreimben	3%	4%	14%	33%	42%	2%	2%
Barátaimban	2%	4%	20%	45%	27%	1%	1%
Nagybácsimban, nagynénémben	5%	8%	24%	37%	19%	3%	4%
Unokatestvéreimben	7%	8%	25%	40%	16%	2%	2%
Iskolatársaimban	9%	8%	39%	29%	5%	2%	2%
Az egyházakban	28%	18%	26%	14%	5%	5%	4%
A rendőrségben	23%	20%	27%	18%	6%	3%	3%
A szomszédokban	20%	21%	32%	18%	4%	3%	2%
A politikai szervezetekben	53%	18%	15%	3%	1%	5%	5%

(1: egyáltalán nem bízom, 2: csak minimálisan bízom, 3: talán bízom, 4: bízom, 5: nagyon megbízom, 6: számomra közömbös, 7: nem tudom)

A társadalmi tőke egyik legfontosabb mérő- és egyben mutatószáma a bizalom. Ha a legmagasabb tartományt („nagyon megbízom”) vizsgáljuk, akkor három bizalmi kör jelölhető meg. Egyik a legszűkebb család, másik a barátok, rokonok és unokatestvérek csoportja, és ettől nagyon leszakadva az iskolatársak, valamint a társadalom világa. A teljes mértékű bizalom azonban nem lépi túl a szűk család határát. A barátok és a közeli rokonok ettől jóval leszakadtak. Érdeemes felfigyelni arra a jelenségre, hogy a legközelebbi rokonokat is minden bizalmi tartományban megelőzik a barátok. Meglepően nagy bizalomhiány mutatkozik a politikai szervezetek, a rendőrség, de még az egyházak irányában is. A gyenge szomszédsági kapcsolatok ezen a területen is megjelennek: a szomszédokban sem igazán bíztak. Francis Fukuyama (1997) arra a megállapításra jut, hogy azok a társadalmak bizalomhiányosak, amelyekben a társadalmi intézményekbe vetett bizalom igen csekély. Erre védekezésül nagy családok alakulnak ki, amelyek megfelelő módon tudják egymást segíteni. Ilyennek tartja Kínát, illetve Dél-Olaszországot. Ez azt jelenti, hogy minden családot nagybácsik, nagynénik, unokatestvérek és a tágabb rokonság veszi körül. Ez az az erőforrás, amely a családi, nagycsaládi vállalkozásokat működteti. Ha ez a logika érvényes lenne Magyarországra, akkor hazánkban is a nagycsaládi modell működne (Liskó, 2009).

A társadalmi tőke egy további építőelemét a segítségkérés lehetőségei jelentik: ha komoly gondok (a fogalmat kérdezőbiztosaink anyagi gondokra fordították) adódnának a családnak, milyen támaszai vannak a segítségkérés területén? (10. táblázat)

10. táblázat. Ha családod bajba kerülne, kitől kérne segítséget?

	1	2	3	4	5	6	7
Valamilyik nagyszülőmtől (ha még élnek)	9%	5%	17%	25%	34%	2%	8%
A szülők testvéreitől	6%	7%	27%	30%	26%	1%	3%
Valamilyik távolabbi rokontól	16%	24%	32%	14%	6%	2%	6%
Munkatársaktól	23%	30%	27%	12%	2%	1%	5%
Barátoktól	12%	15%	31%	26%	11%	0%	5%
Segítő szervezetektől	50%	20%	13%	5%	2%	2%	8%

(1: egyáltalán nem tőle, 2: csak minimálisan tőle, 3: talán tőle, 4: tőle, 5: szinte kizárólag tőle, 6: számomra közömbös, 7: nem tudom)

A segítségkérési háló itt is megtorpant a legszűkebb családnál. Ha a nagyszülőktől szemléljük a hálót, akkor a szülői testvérek még mindig csak igen szűk körnek tekinthetők. A távolabbi rokonok feltételezett segítő szerepe rendkívüli mértékben lecsökken. Velük szemben még a barátokhoz való fordulás is lényegesen fontosabbnak tűnik. A korábbi évtizedekben jól működő munkatársi kapcsolatok mára teljesen jelentéktelenné váltak. A munka világának mélyreható átrendeződése jelenik itt meg az emberi kapcsolatok szintjén. A segítő szervezetek funkcióját – amiért létrejöttek – még mérni sem nagyon lehetett. Mintha napjaink fiataljainak számára egyáltalán nem léteznének.

A társadalmi tőke további részét képezi a jóindulat, törődés, az irigység és a becületesség megítélése. Ezeknek az értékeknek a jelenléte kiegészíti az ország társadalmi tőke-készletének megítélését, ugyanakkor az emberek jövőképével is kapcsolatban van. A történelmi tapasztalatok szerint különösen akkor válik veszélyessé egy állapot, amikor a lehetőségek hiánya, a jövőkép teljes beszűkülése és ezáltal a szerek hosszú időre, nem ritkán több generációra is meghatározottak. Ha az emberek azt látják – mert ez a tapasztalatuk – nem-hogy nekik, még a gyerekeiknek sem lesz jobb az életük, akkor az irigység akár még gyűlölet formájában is megjelenik. Az egyén és a közösség szétválását a tanulóknál léptenyomon észleltük, de ezek romboló hatását még nem tapasztaltuk (11. táblázat).

11. táblázat. Mennyire értesz egyet a következő állításokkal?

	1	2	3	4	5	6	7
A legtöbb ember azért becületes, mert fél a leleplezéstől	14%	21%	37%	14%	7%	1%	6%
Minden ismerősöm jóindulatú velem	6%	21%	33%	26%	9%	2%	3%
Senki sem törődik azzal, hogy mi történik a másikkal	10%	27%	34%	15%	9%	2%	3%
A legbiztosabb senkiben sem bízni	16%	27%	26%	16%	10%	2%	3%
Általában az emberek jóindulatúak velem	3%	9%	39%	38%	8%	1%	2%
Ha egy ismerősöm sikeréről hallok, akkor ez felbosszant	50%	30%	10%	3%	2%	3%	2%

(1: egyáltalán nem értek egyet, 2: csak minimálisan értek egyet, 3: talán egyetértek, 4: egyetértek, 5: nagyon egyetértek, 6: számomra közömbös, 7: nem tudom)

Noha rendkívül magasak a bizonytalansági vélemények („talán egyetértek”), ebben az esetben még nem látható torz értékvilág a tanulók véleményeiből. A becsületességet sokkal inkább magánértéknek tartották, mint a lelepleződéstől való félelemnek. A jóindulat esetében már a vélemények kiegyenlítődték, de egy figyelemreméltó ellentmondás is megjelent. Az általános jóindulat (általában az emberek jóindulatúak velünk) 46 százalékos összesített megítélése meglehetősen nagy mértékben múlta felül a közvetlen ismerősök jóindulatáról alkotott véleményeket. Az irigység, az ismerősök sikerén való bosszankodás még nem tűnt fel ennél a korosztálynál, sőt ezen az összehasonlítási skálán, igaz, eléggé kiélezett kérdésfeltevésével, az általános bizalom is jobb megítélést kapott. Azt az állítást, hogy senki sem törődik a másikkal, a tanulók közel 40 százaléka tagadta. Ugyanakkor a megkérdezettek mindegy negyede érezte ennek a magatartásnak a meglétét szűkebb-tágabb környezetében. Annak ellenére, hogy a felvétel eredményei azt a feltevést valószínűsítik, hogy a szakképző iskolák nem tudnak igazán érzelmi közösséggé válni, irigységgel mégsem találkoztunk. Erre utal, hogy a mások sikerén való bosszankodás csak elenyésző kisebbség sajátja.

A társadalmi tőke minden ország számára igen fontos, hiszen ez tette, teszi lehetővé olyan emberi közösségek kialakítását, amelyek megteremtették a verseny és az együttműködés sajátos kombinációját. A mostani szakképzősök pár év múlva olyan vállalkozóknál vagy nagyobb gazdasági társaságoknál dolgoznak majd, amelyek éles versenyt folytatnak a bevétel növeléséért és az innovatív módszerek mielőbbi bevezetéséért, ugyanakkor az adminisztratív szolgáltatások területén szorosan együttműködnek, és ugyanezt teszik a nyersanyagok beszerzésénél, a hitelekhez való hozzáférés vagy éppen a kutatás területén. A kis cégek hálózata alacsony vertikális integrációt, de igen magas horizontális kapcsolatokat épít ki. Ezek a hálózatok szolgáltatják a technológiai innovációval kapcsolatos információkat, hírekkel szolgáltak az újonnan felbukkant vállalkozókról, valamint az egyes munkásokról. Fukuyama (1997) írta, hogy napjaink modern gazdaságai megfelelő társadalmi tőke hiányában nem tudják még hasznosítani az információs technika által felkínált előnyöket.

Jegyzet

(1) A kutatást, amire a tanulmány épül, a tkOKA II. A társadalomtudományok körében vágó, szakképzéshez kapcsolódó, közpolitikai kutatások pályázat támogatta.

(2) A társadalmi tőke kifejezés már nagyon régen, az 1910-es években feltűnt a publicisztikában, mégis csak az 1970-es évektől tudott meggyökeresedni a társadalomtudományi gondolkodásban. Csak nehezen fogadták el a kifejezést, és sokan még ma is berzenkednek ellene. Gyakran használják helyette a társadalmi kohézió, illetve a társadalmi hálózatok kifejezést. Ezek a terminusok lényegében ugyanazt a jelenséget takarják, annak más-más elemét emelve ki. Francis Fukuyama egyenesen a bizalmat azonosítja a társadalmi tőkével, míg Richard Rose különböző társadalmi tőkékről beszél (részletesebben lásd: Szakál, 2004). A sokszor egymást bénító általános viták lezárását és a kutatást megkönnyítette, hogy a Világbank felvette az ország minősítési szempontjai közé. Ezzel párhuzamosan megkezdődött mérési lehetőségeinek módszertani kidolgozása is (bővebben lásd: Szakál, 2007).

(3) Ez a rövid áttekintés Gary Sanderfur (1999) felfogása alapján készült.

(4) Mostani tanulmányunkban az egyéves terepmunka eredményének egy részét ismertetjük. Ennek során a nyugat-dunántúli régiót alkotó három megyében összesen hat (mindenhol három) szakképző intézetet látogattunk meg, és összesen 831 tanulót kérdeztünk meg kérdőíves módszerrel. Emellett 168 diákot vontunk be a fókuszcsoporthoz beszélgetésbe, és 30 oktatóval készítettünk interjút. A mintákat arányosan osztottuk fel, figyelembe véve a három megyében tanulók számát. Noha ismerjük a területen dolgozó szakemberek (a teljesség igénye nélkül: Liskó Ilona, Pusztai Gabriella, Laki László, Gaszó Ferenc), illetve a Zöld könyv megállapításait, de ezeknek az eredményeknek a beemelése teljesen szétfeszítette volna dolgozatunk kereteit).

(5) Erről bővebben Szakál Gyula (2003): *Karrierék és életstratégiák*. Könyv-Pont Budapest című könyvében lehet olvasni. Ebben a műben rövid áttekintést kaphatunk a karrierképek alakulásáról, a Nyugat-dunántúli Régióban élő főiskolai és egyetemi hallgatók életstratégiájáról, társadalmi tőkéjéről. További utalásaink: Fukuyama (és a többi).

Irodalom

Fukuyama, F. (1997): *Bizalom*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Liskó Ilona (2009): *Szakképzés és lemorzsolódottak kérdése*. www.oktatas.mhonline.digitalnatives.hu

Sanderfur, G. (1999): *Families, Social Capital and Educational Continuation*. Center for Demography and Ecology, University of Wisconsin-Madison. (CDE Working Paper No. 99-19).

Szakál Gyula (2003): *Karrierképek és életstratégiák*. Könyv-Pont, Budapest.

Szakál Gyula (2004): A társadalmi tőke hatása az oktatásra, egészségre és a civil szférára In Szakál Gyula és A. Gergely András (szerk.): *Társadalmi tőke, karrierképek, viselkedésminták*. MTA Politikai Tudományok Intézete – Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest.

Szakál Gyula (2007): Társadalmi tőke – sikeres és sikertelen társadalom. In Szakál Gyula (szerk.): *A civil társadalom szerveződése és hatékonysága a nyugat-dunántúli régióban*. Foglalkoztatási és Szociális Hivatal.

A Gondolat Kiadó könyveiből